

ROMAN KENK, *Studien zum Beginn der jüngerer römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur, dargestellt am Beispiel der Gräberfelder von Chorula und Spycymlerz*, in Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 58, 1977, p. 161—446, Frankfurt am Main, 1977.

Spre deosebire de K. Godlowski, care pentru alcătuirea sistemului său cronologic analizase un spațiu foarte vast, practic teritoriul Europei centrale situat între Elba-Nemuna-Dunărea mijlocie și Carpații nordici, reușind în cele din urmă să ne ofere o imagine sugestivă și lămuritoare a evoluției diferitelor complexe culturale din acest spațiu, de la jumătatea secolului al II-lea și până la sfârșitul secolului al IV-lea¹, lucrarea lui R. Kenk, prezentată ca teză de doctorat la Universitatea din Kiel, își propune analiza aprofundată a începutului perioadei romane imperiale recente (prescurtare: PRIR) în cadrul culturii Przeworsk (în linii mari teritoriul Poloniei centrale și de sud, situat între Vistula, Warta și Odra).

Studiul lui R. Kenk se bazează pe analiza cronologică minuțioasă a două necropole reprezentative din aria apuseană a culturii Przeworsk: necropola de la Chorula, powiat Krapkowitz, de pe malul drept al Odrei (granița apuseană a culturii) și necropola de la Spycymlerz, powiat Turek, de pe Warta (granița de nord a culturii). Alegerea celor două necropole a fost condiționată de varietatea tipologică apreciabilă a inventarului funerar și de poziția lor cronologică, în sensul că ultima fază a necropolei de la Chorula se suprapune cu începutul necropolei de la Spycymlerz. Din punct de vedere metodologic procedeul este foarte avantajos. Se obține astfel o structurare internă a materialului arheologic, care va fi apoi verificată pe bază de analogii, pe un spațiu foarte larg, atât în cadrul culturii Przeworsk, cât și în afara ariei ei de răspândire.

Prima parte a lucrării este dedicată analizei interne a necropolei de la Chorula. Urmărind răspândirea diferitelor piese de inventar pe planul necropolei, între care un rol decisiv revine fibulelor, pieselor de armament (umbouri de scut, pînți, vîrfuri de lance), apol catarama și ceramică, ca și a altor tipuri mai puțin importante, dar și conexiunea lor reciprocă, reflectată printr-o tabelă lămuritoare, R. Kenk reușește să stabilească trei

etape cronologice: Chorula I, Chorula II și Chorula III.

Din cauză că relațiile combinatorii ale diferitelor tipuri sînt, din punct de vedere statistic nesatisfăcătoare, ceea ce face ineficientă folosirea metodei statistico-combinatorii, s-a utilizat mai mult principiul cronologic și apoi legăturile pe care cele mai sensibile dintre piese, reprezentate prin fibule, le au cu celelalte tipuri ale pieselor de inventar. Analiza a scos mai departe în evidență că unele piese, cum sînt de exemplu cataramele, sînt numai condiționat de folosit, iar altele, cum ar fi diferitele tipuri ale ceramicii lucrate cu mîna, sînt irelevante pentru obținerea unei structuri cronologice. De altă parte trebuie arătat că ceramica lucrată cu mîna de culoare neagră cu ornamente lustruite apare mai ales în faza veche a necropolei, în timp ce ceramica lucrată cu mîna din pastă zgrunțuroasă, aspră, mai ales în faza nouă.

În schimb combinația fibulelor cu armele a relevat utilitatea diverselor tipuri de armament pentru elucidarea problemelor de cronologie. În legătură cu tipologia armelor este, cred, util de menționat criteriul folosit pentru stabilirea tipologiei vîrfurilor de lance și care se bazează pe raportul dintre lungimea frunzei și a tubului de înmănușare și lungimea vîrfului de lance.

Faza Chorula I, situată în partea centrală a necropolei, este definită prin fibule de tip Alm IV, 79; Alm V ser. 11, 116—117; Alm V, 132; Alm V ser. 8, 124 și Alm II, 43; de umbourile de scut de tip Chorula a (= Jahn 7b); Chorula b (= Jahn 7a/b); minerele de scut de tip Chorula a (= Jahn 9); Chorula b (= Jahn 9); de pînțile de tip Chorula b, de cataramele de tip Chorula a și Chorula c (ultimul cu toate că este important și cu toate că se folosește principiul cronologic, nu este cartat) și apol de plectenil dintr-o singură bucată (fig. 35/1—15).

Faza Chorula II, situată mai ales în partea de est a necropolei, considerată ca o fază de trecere, este definită de mormintele (*toate de femei* — s.n.) cu fibule Alm II, 41 și Alm V ser. 1, 96, la care se pot adăuga și cuțitele de tip „Griffdornmesser”. Răspîndirea celor două tipuri de fibulă nu este unitară.

¹ K. Godlowski, *The Chronology of the late Roman and early Migration periode in Central Europe*, *Prace Arch*, 11, 1970.

Astfel, în timp ce fibula Alm II, 41 (2 exemplare) se găsește numai în zona de vest a necropolei, fibula de tip Alm V ser. 1,96 apare de două ori în partea de apus, de două ori în partea centrală (= Chorula I) și de două ori în partea de răsărit (= Chorula III), ceea ce ne face să nu vedem, pentru necropola de la Chorula, în tipul de fibulă Alm V ser. 1, 96 un tip reprezentativ. Dealtfel din asocierile pe care acest tip de fibulă le prezintă cu alte tipuri de fibule, reiese conexiunea lui atât cu fibule caracteristice fazei Chorula I cft și cu fibule mai noi (Kenk, p. 313 nota 523), ceea ce este ilustrat, după părerea mea, și de răspîndirea lui pe întreaga suprafață a necropolei. Prezența fibulelor numai în cadrul mormintelor de femel exclude posibilitatea unei asocieri cu piese de armament sau garniturile de centură, care, așa cum s-a văzut la analiza fazei Chorula I, sînt sensibile și se pretează foarte bine la alcătuirea unei cronologii. Totuși, pentru conturarea unei faze de trecere pledează, judecînd după răspîndirea diferitelor tipuri pe planul necropolei, următoarea situație: scade ceramica lucrată cu mina de culoare neagră cu ornamente lustruite și crește procentual ceramica lucrată cu mina din pastă aspră zgrunțuroasă, dispariția pieptenilor dintr-o singură bucată, scăderea numerică a pieptenilor din mai multe bucăți și apariția pieptenilor din trei bucăți, care vor deveni preponderanți în faza următoare. Elementele caracteristice ale fazei sînt ilustrate la fig. 35/16—17.

Faza Chorula III se afla concentrată mai ales în partea de apus a necropolei și este ilustrată prin următoarele tipuri conducătoare: fibule de tip Alm VI, 158 (fibula cu piciorul întors pe dedesubt dintr-o singură bucată), de variante ale fibulelor cu resort-abaletă și portagrafa înaltă (Alm VII), apoi umbourul de scut de tip Chorula d (= Jahn 7a); Chorula e (= Jahn 8), minere de scut de tip Chorula e (= Jahn 9), vîrfuri de lance de tip Chorula d, apoi cuțite de tipul „Griffangelmesser”, unele de tipuri de limbi de curea și piepteni din trei bucăți (fig. 35/18—27). Tot în cadrul zonei ocupate de faza a treia au apărut și câteva fragmente de *terra sigillata*. Ceramica lucrată cu mina din pastă aspră este dominantă, ilustrînd astfel un proces care începe în faza de trecere. Lipsește în schimb ceramica lucrată la roată (de pe întreaga suprafață a necropolei s-a recoltat numai un singur fragment lucrat la roată, al cărui context nu a putut fi însă precizat).

Înarmat cu rezultatele schițate mai sus, R. Kenk poate trece la analiza necropolei de la Spicymierz. Lipsa planului necropolei a îngreunat în mod considerabil o valorificare chorologică. Impasul este depășit într-un fel, prin folosirea unei rețele de patrate cuprinzînd numerele mormintelor. Cartarea diferitelor

tipuri ale pieselor de inventar a pus în evidență: „gruparea unor tipuri anumite, la o numerotare de la 2 la 274, la numere de morminte apropiate între ele” (p. 231), de unde s-a tras concluzia că numerotarea mormintelor corespunde în linii mari cu evoluția cronologică a necropolei, ceea ce reprezintă un felicit caz de excepție în cercetarea arheologică. Un alt ajutor pentru rezolvarea problemelor de cronologie îl oferă ceramica lucrată la roată, care la Chorula lipsește, dar care la Spicymierz este prezentă în 47 de morminte. După cum s-a demonstrat cu alte prilejuri, ceramica lucrată la roată apare într-o fază tirzie a PRIR ale culturii Przeworsk, „nu înainte de mijlocul secolului al III-lea” (p. 248). Plecînd de la această realitate, asocierile ceramicilor la roată oferă alte posibile criterii cronologice. Ceramica lucrată la roată de la Spicymierz este modelată dintr-o pastă fină, de culoare roșie, gălbui-roșcatică și brună. Lipsește ornamentele lustruite, iar ceramica la roată din pastă zgrunțuroasă este prezentă numai din descoperiri izolate (fragmente de oale și de vase de provizii).

Tipologia fibulelor de la Spicymierz și raportarea ei la situația de la Chorula a permis definirea a trei orizonturi de fibule. Astfel primul orizont (= Chorula II) este reprezentat de 7 fibule de tip Alm II, 41 și o fibulă Alm V ser. 8, 129. Al doilea orizont de fibule (= Chorula III) este reprezentat de 7 fibule asemănătoare cu fibulele de tip Alm VII și nouă fibule Alm VI, 158.

Ultimul orizont, care nu mai apare la Chorula, este ilustrat de o fibulă cu portagrafa masivă, o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, din două părți, cu coarda sus și buton, 16 fibule Alm VI 162 și o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt din două părți, o parte a piciorului de formă trapezoidală. Cea mai interesantă situație o oferă raportul dintre fibula Alm VI 158 (dintr-o singură bucată) și fibula Alm VI 162 (din două bucăți). Chiar dacă fibula Alm VI 162 este relativ rară în cadrul culturii Przeworsk, iar fibula Alm VI 158 se caracterizează printr-o lungă dăinuire în timp în cadrul culturii, lipsa la Chorula a ultimului tip evidențiază totuși un decalaj cronologic între cele două fibule, care au însemnat o schimbare esențială în evoluția fibulelor din această zonă culturală. În favoarea acestei afirmații pledează la Spicymierz asocierile ceramicilor lucrată la roată cu fibula Alm VI 162, asocierile care nu se întîlnesc niciodată cu fibula Alm VI 158. Se obțin în felul acesta argumente suficiente pentru susținerea decalajului cronologic între cele două fibule, element important în descifrarea genezei fibulei Alm VI 162. Acest decalaj cronologic este susținut la Spicymierz și de apariția unor tipuri de piese asociate cu ceramica lucrată la roată, care nu

apar la Chorula: catarama de tip Spycmylerz f; umbourl de scut de tip Spycmylerz d și c; pînteni de tip Spycmylerz a și b. Pentru conturarea și datarea mai precisă a ultimile faze de la Spycmylerz lipsesc încă date suficiente. De o parte motivul constă în sărăcirea inventarului în decursul PRIR, de altă parte în dăinuirea mai lungă în timp a fibulei Alm VI 158 în cadrul culturii Przeworsk.

Supunînd unei aprofundate analize comparative tipurile conducătoare ale orizonturilor cronologice obținute la Chorula și Spycmylerz, R. Kenk ajunge la următoarele valori absolute: etapa Chorula I (etapă dezvoltată B-2): pînă la anul 160; etapa Chorula II (etapă de tranziție B-2/C-1): 160-180; etapa Chorula III (C-1 = începutul PRIR): 180-250. După cum se poate observa, pentru stabilirea momentului de început al PRIR, un rol important este acordat fibulei Alm VI 158, în care deja O. Tischler vedea acum aproape un secol elementul caracteristic al PRIR³.

Spre deosebire de cercetarea mai veche, care uneori tindea să elaboreze sisteme cronologice de valoare „universală”, poate cel mai ilustrativ exemplu în această direcție fiind cronologia lui H. J. Eggers, bazată pe durata scurtă a importului în Germania liberă⁴, analiza lui R. Kenk a dus la elaborarea unui sistem cronologic propriu numai culturii Przeworsk, pornind de la investigația particularităților tipologice ale zonei de lucru. Numai de pe această bază se poate trece apoi la o analiză comparativă cu alte zone culturale, în vederea obținerii unei imagini a ritmului evoluției pe un spațiu mai vast. Ilustrativă în această privință este situația fibulelor caracteristice orizontului Chorula II, care în zonele situate la nord de cultura Przeworsk (între Odra și Passarge) au o durată mai lungă în timp și sînt înlocuite de fibula Alm VI 162 — deci, după cum rezultă din analiza lui R. Kenk, de o formă evoluată și recentă a fibulei Alm VI 158, ceea ce fixează începutul PRIR în această zonă puțin mai tîrziu, probabil în decursul primelor decenii ale secolului al III-lea.

Revenind la problema fibulei de piciorul întors pe dedesubt Alm VI 158, sîntem de acord cu originea timpului de fibulă din regiunea situată între Dunăre și Tisa și apoi din Slovacia, unde se datează în ultimele decenii ale secolului al II-lea⁵. Este momentul în care cultura Przeworsk atinge cea mai mare răspîndire înspre sud-est. Fundalul istoric al

acestor evenimente este văzut de R. Kenk în mișcările etnice și noile impulsuri culturale provocate de războaiele marcomanice (169-174/75; 177-180). Probabil de acest fenomen se leagă și descoperirile care aparțin culturii Przeworsk de la Medieșu Aurit și din zonă⁶ sau din Interiorul Transilvaniei⁶. Judecînd după puțînul și insuficient de bine publicat material, necropola de la Medieșu Aurit aparține prin fibula Alm VI 158 și variantele ale fibulei Alm VII, dar și prin vîrfurile de lance și umbourile de scut, a căror tipologie nu poate fi descifrată destul de limpede din ilustrația prezentată, probabil fazel Chorula III (180-250). Prezența unei cantități mari de ceramică lucrată la roată, cu ornamente lustruite sau din pastă zgrunțuroasă, împreună cu fibule de tip Alm VI 162 cu coarda sus (?), ne face să optăm pentru prelungirea duratei necropolei și în a doua jumătate a secolului al III-lea. Situația rămîne mai departe neclară pînă la publicarea definitivă a complexelor funerare.

Problema care a declanșat o discuție amplă în literatura de specialitate și de care se leagă o serie de realități din România este aceea a genezei fibulei de picior întors pe dedesubt din două bucăți, asemănătoare cu fibula Alm VI 162. Spre deosebire de Gh. Diaconu, care accorda fibulei romane cu picior întors pe dedesubt din tipologia sa 7 un rol determinant în geneza fibulei Alm VI 1628, R. Kenk, pornind de la opinia lui T. Kolnik⁹, admite trei centre genetice independente: 1. La nordul zonei periferice a culturii Przeworsk, pe baza fibulei Alm 158 și sub influența fibulelor de tip Alm VII; 2. În regiunea dintre Dunăre și Tisa locuită de sarmați, unde se naște pe aceeași bază ca și în nord, dînd naștere la un tip de fibulă în majoritatea cazurilor cu coarda sus; 3. În România, unde „apar ici și colo fibule cu picior întors pe dedesubt asemănătoare cu Alm VI 162, a căror datare se lovește încă de greutatea considerabilă, fiind vorba mai ales de descoperiri din așezări”¹⁰ și care sînt interpretate ca variante locale ale tipului de fibulă în discuție.

Referitor la situația din România trebuie făcute cîteva precizări. După cum reiese din

⁵ S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Oradea*, 1967; K. Horedt, *Apulum*, 11, 1973, p. 91-98.

⁶ K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 36-48.

⁷ Gh. Diaconu, *Dacla*, N. S., 15, 1971, pl. VII/1-5.

⁸ *Ibidem*, p. 260.

⁹ T. Kolnik, *op. cit.*,

¹⁰ R. Kenk, *op. cit.*, p. 327.

³ O. Tischler, *Berliner Ausstellungskatalog*, Berlin, 1880, p. 399.

⁴ H. Eggers, *JahrbRGZM*, 2, 1955, p. 196 și urm.

⁵ T. Kolnik, *SlovArch*, 13, 1, 1965, p. 183-236.

studiul lui Gh. Diaconu, există o listă întreagă de asemenea fibule descoperite pe teritoriul provinciei Dacia: în castre, așezări și necropole (Obreja, Soporu de Cîmpie, Romula), în total peste 25 de puncte, a căror număr este probabil în continuă creștere¹¹. Una din problemele centrale ridicate de fibulele cu picior întors pe dedesubt din România este aceea a datării. Făcînd în momentul de față abstracție de tipologia propusă de Diaconu¹², trebuie arătat că în majoritatea cazurilor asocierea lor cu monede în cadrul sitului arheologic este neconcludentă pentru datarea momentului de început al evoluției unui anume tip de piesă. Monedele pot fi folosite numai ca „terminus post quem” a cărui durată devine în multe cazuri greu de precizat (mai ales acolo unde provin din așezări civile sau castre). Datarea cu monedă întîmplinează dificultăți și în necropole. Astfel la Soporu de Cîmpie¹³ ultima monedă este de la Crispina (177—182), însă restul inventarului plasează durata necropolei cel puțin pînă la retragerea stăpînirii romane din Dacia. De altă parte trebuie arătat că mormintele purtătoare de variante ale fibulei Alm VI 162, formează o grupare periferică pe planul necropolei, ceea ce pare să ilustreze o fază finală a necropolei, databilă în a doua jumătate a secolului al III-lea. Nici mormîntul 147 din necropola situată în afara provinciei Dacia, de la Trîrșor¹⁴, conținînd o monedă Septimius Severus, nu este concludent pentru a datare timpurie. Moneda este uzată, iar fibula se asociază, pe lingă monedă, cu un umbo de scut¹⁵, și cu un mîner de scut¹⁶, încadrate de K. Godlowski în perioada C—2, ceea ce fixează și datarea mormîntului de la Trîrșor (deci și a fibulei) în a doua jumătate a secolului al III-lea.

Important însă pentru datarea fibulei cu piciorul întors pe dedesubt din Dacia este mormîntul 18 din necropola provincială romană de la Romula¹⁷. Din motive asupra cărora nu este locul să insist în acest cadru, necropola a fost datată pînă în jurul anului 260¹⁸. Mormîntul în discuție conținea o fibulă asemănătoare cu fibula Alm VI 162, o monedă romană de la Alexander Severus

(222—234) și un vas roman. Avînd în vedere durata necropolei și țînînd seama că mormîntul 18 este *datat de două morminte*: 15 respectiv 28, durata post quem este foarte redusă, mormîntul putînd fi datat cel mai tîrziu în jurul anului 240. Avînd acum în vedere și situația monetară din Dacia, unde, după cum reiese din studiul lui Diaconu, fibulele în discuție se asociază numai cu monede care merg pînă la mijlocul secolului al III-lea¹⁹, cred că se poate avansa ipoteza după care fibula cu piciorul întors pe dedesubt se naște în Dacia în prima jumătate a secolului al III-lea, oarecum la același nivel cronologic ca în celelalte două regiuni preconizate de R. Kenk.

Condiția apariției tipului de fibulă este după Kenk determinată de existența fibulei cu picior întors pe dedesubt dintr-o singură bucată și resortul de tip arbaletă (p. 327).

Ca o ipoteză de lucru pentru teritoriul României, cred că ar fi util de observat în ce măsură fibula cu piciorul întors pe dedesubt dintr-o singură bucată în formă de D (Alm VI 156), a cărei răspîndire este exclusiv est-carpatică²⁰, a putut fuziona cu așa-numitele tipuri de fibulă „carpice”, dateate în secolele II—III, descoperite în Moldova²¹, în Transilvania, la Obreja²² sau în Oltenia la Locusteni²³, dînd în cele din urmă naștere fibulei cu piciorul întors pe dedesubt din două bucăți, asemănătoare cu fibula Alm VI 157 (așa-numitul tip sarmatic după Gh. Diaconu²⁴ sau la fibula de tip Spycmylerz k (cu piciorul trapezoidal), proces care a avut loc pe o zonă întinsă și care pentru regiunile de la Dunărea de Jos mai trebuie precizat în amănuntele sale. Rolul important jucat de tipul de fibulă zis carpice, sau de cele asemănătoare lui, este ilustrat cred foarte bine de fibula cu piciorul întors pe dedesubt din două bucăți de la Polana²⁵, a cărei legătură tipologică cu fibula amintită mi se pare relevantă.

De altă parte tot o sursă de inspirație pare a fi reflectată de fibula cu piciorul întors pe dedesubt cu *balama*²⁶, găsită mai ales în

¹⁹ Gh. Diaconu, *Dacia*, N. S., 15, 1971, p. 266.

²⁰ A. K. Ambroz, *Arheologia SSSR*, D 1—30, 1966.

²¹ Gh. Blăchir, *Cultura carpică*, București, 1973, pl. CLXVI/1—5, 8—10, CLXVII/1—2, 5—8, 11; CLXVIII/1—3, 5—8 etc.

²² D. Protase, *ActaMN*, 8, 1971, fig. 14/7.

²³ Gh. Popllan, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, passim.

²⁴ Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. VII/11—16.

²⁵ *Ibidem*, pl. IX/9.

²⁶ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană de la Soporu de Cîmpie...*, p. 64: varianta I a fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt de la Soporu p. XXXVIII/1, 3; pl. XXXIX/3.

¹¹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 241, pl. I—II, anexa I și II.

¹² *Ibidem*.

¹³ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană de la Soporu de Cîmpie. Contribuția la problema continuității în Dacia*, București, 1976.

¹⁴ Gh. Diaconu, *Trîrșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 32.

¹⁵ K. Godlowski, *op. cit.*, pl. III/2.

¹⁶ *Ibidem*, p. III/9.

¹⁷ M. Babeș, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 179, fig. 17/b-d.

¹⁸ *Ibidem*, p. 193.

castre sau așezări romane dar și în necropole și a cărel legături genetice cu fibulele în formă de T este subliniată și de R. Kenk (*op. cit.*, p. 327). În cadrul acestor complexe și încă de elucidat relații culturale au putut lua naștere și alte tipuri de fibulă asemănătoare cu fibula Alm VI 162 din Dacia, cum este de exemplu tipul de fibulă descoperit la Romula²⁷. În ceea ce privește fibula Alm VI 162 din cadrul culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov, originea sa nordică pare acum mai atrăgătoare, cu toate că fenomenul nu trebuie privit unilateral. Odată cu nașterea tipului de fibulă Alm 162 se răspîndește și ceramica lucrată la roată²⁸, iar pleptenii din 3 plăcuțe devin predominanți²⁹. Asistăm deci la apariția unui

²⁷ M. Babeș, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 179, fig. 17/c.

²⁸ R. Kenk, *op. cit.*, p. 248; Gh. Diaconu, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 243—250.

²⁹ R. Kenk, *op. cit.*, p. 282.

lanț de inovații tehnice și tipologice, la care un rol de seamă trebuie acordat și influenței civilizației Imperiale. Fenomenul este însoțit și de unele schimbări rituale, manifestate printr-o sărăcire a inventarului de o parte, iar de altă parte de apariția unor morminte cu inventar bogat (caracteristic pentru cultura Przeworsk mormintul de la Zakrzów—Sackrau), explicabile și printr-un contact mai strîns cu lumea romană.

Lucrarea lui R. Kenk, axată pe o metodologie modernă, incită la discuție, ridică probleme importante oferind soluții noi și interesante, aducînd astfel o contribuție esențială în lămurirea începutului PRIR în cadrul culturii Przeworsk, dar aducînd în același timp și deslușiri prețioase pentru evoluția culturală din regiunile înconjurătoare.

Radu Harhoiu

CONSTANTIN PREDĂ, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, 134 p., 7 fig. și 94 pl. Rezumat în limba germană.

De curînd a ieșit de sub tipar mult așteptata monografie *Callatis* cuprinzînd rezultatele cercetărilor efectuate în necropola paleocreștină de la Mangalia. Autorul — C. Predă — și-a dezvoltat expunerea în cadrul următoarelor patru mari capitole: I. *Tipurile de morminte. Rîtul și ritualul*; II. *Inventarul. Tipurile de obiecte*; III. *Încheiere*; IV. *Descrierea mormintelor și a inventarului*. Primele două capitole se împart în mai multe subcapitole, determinate după tipul mormintelor și, respectiv, felul inventarului. În economia lucrării figurează un capitol introductiv și unul cuprinzînd istoricul cercetărilor. Cartea beneficiază de o listă a abrevierilor bibliografice și o altă listă a abrevierilor folosite la descrierea mormintelor și a monedelor.

Necropola înfățișată de C. Predă se află în marginea de apus a orașului Mangalia (antîcul *Callatis*). Cunoscută încă din anul 1937, ea a constituit în 1943 obiectul unei scurte anchete de teren efectuate de Mircea Petrescu-Dîmbovița, iar în primăvara anului 1959, obiectul unor săpături de salvare executate de Emilian Popescu și Petre Diaconu¹.

Începînd din anul 1962, necropola de la Mangalia a fost cercetată sistematic, an de an, de către C. Predă, prin secțiunile, numerotate cu

cifre romane. Aceste cifre sînt însoțite de anul cînd s-au executat secțiunile².

Autorul estimează la circa 2 000 numărul mormintelor care vor fi existat în necropola romano-bizantină de la Mangalia și la circa 400 numărul mormintelor „scose la iveală atît prin cercetări organizate, cit și prin descoperiri întîmplătoare sau săpături de salvare” (p. 13). Din totalul de 400 de morminte „scose la iveală”, în monografie sînt publicate 367.

Mormintele apar la o adîncime cuprînsă între 0,40 m și 2,20 m față de nivelul actual al solului.

C. Predă a determinat următoarele tipuri de morminte: a) *de tip cistă, construite din piatră*; b) *cu cameră boltită și cu dromos*; c) *cu cameră simplă*; d) *în groapă simplă*; e) *cu galerie*; f) *în amfore*. Acestor tipuri autorul le mai adaugă unul nedefinit, reprezentat de două morminte (14 și 15) primul cu nișă laterală, iar al doilea limitînd mormintele „cu cameră funerară, cu deosebirea că încăperea nu mai era zidită, ci săpată direct în pămîntul viu” (p. 22).

Referindu-se la mormintele din grupa a, de tip cistă, care reprezintă aproximativ 60% din totalul celor cunoscute, C. Predă atrage atenția că „pentru Tomis descoperirile de acest fel nu sînt prea numeroase și nici intru

¹ Petre Diaconu, *Glasul bisericii*, 7—8, 1964, p. 712—723. Asupra istoricului cercetărilor de la necropola paleocreștină de la *Callatis* vezi C. Predă, *op. cit.*, p. 9—11.

² Secțiunea I, 1967, de la p. 11, se va citi Secțiunea I, 1962.